

GOMBOS Péter

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

Neveléstudományi Intézet

ORCID: 0000-0002-8172-0557

gombos.peter@uni-mate.hu

Folklorizáció és refolklorizáció

Domokos Mariann:

Grimm-mesék magyar

ponyvákön (1850–1900)

recenzió

Kulcsszavak: mesék, folklorizáció, Grimm testvérek

A magyar folklórkutatás mintegy kétszáz éves múltra tekinthet vissza, s szerencsére nem nagyon voltak „üresjáratok” ezen időszak alatt. Karakteres szakemberek, elhivatott gyűjtők, tudós emberek aktív jelenléte biztosította, hogy a hazai néprajztudomány nemzetközi összehasonlításban is megállja a helyét. S ami talán legalább ennyire fontos: mindig volt utánpótlás is a területen – ahogy erre napjainkban sem lehet panaszunk.

Domokos Mariann a fiatal folkloristák egyik fontos képviselője, aki a néprajz több területét érintette már publikációiban, legtöbbször azonban a mesék állnak figyelme fókuszában. Érdekes, hogy az elmúlt években néhány írásában különböző ponyvákra is írt (a dualista propagandaponyvákra Vikár Bélának a kolera elleni harcra felkészítő, sajátos kiadványáig). Bizonyos szempontból nem meglepő, hogy a két téma egyszer csak összeért: 2022-es könyvében a Grimm-mesék magyarországi ponyvakiadásait mutatja be.

A kötet első része a Kinder- und Hausmärchen (a továbbiakban KHM) hazai megjelenését tárgyalja, a különböző szövegváltozatok elterjedésétől a recepción át a magyar nyelvterületen kimutatható folklorizációjáig. Már itt találkozhatunk meglepő állítással: „A korai Grimm-fordítások nagy része máig feltáratlan” (19.). Az elsőre szinte érthetetlennek tűnő ténynek persze van logikus magyarázata: az első sorban üzleti célból kiadott fordítások (sokszor inkább átdolgozások) még akkor sem feltétlenül könnyen azonosíthatók, ha nem egy másik nyelvű fordítás átdolgozásának a variánsai...

Ugyanebben a részben több helyen, több érveléssel is alátámasztja Domokos Mariann a Grimm-testvérek jelentőségét. A 21. századból nézve, amikor több mint 160 nyelven léteznek fordításai, amikor az UNSECO a szellemi világörökség részévé választotta meséiket, ez nem lehet kérdés. Annál érdekesebb, mit gondoltak róluk 100 vagy éppen 150 évvel ezelőtt. Arany János szerint: „A népszerű tündér és dajkamese az, mely legkésőbb gerjeszté föl a figyelmet; és főleg a Grimm testvéreké az érdem, hogy méltatták annak jelentőségét, s az abbéli buvárkodást tudományyá emelték”. (24.) De jól mutatja a német fivérek *hatását* az is, hogy hazánkban az 1860-as évektől két évtized alatt megsokszorozódott a lejegyzett magyar népmesék száma.

Természetesen tartalmazza a kötet a legalapvetőbb információkat is a témában, például azt, hogy ki volt az első fordítója Grimméknek. Pedig ez sem egyszerű felvetés, hiszen a 19. század közepén nemegyszer forrásmegjelölés nélkül közöltek szövegeket. Így aztán Domokos is csak „egyik” legelsőként jelöli meg Karády Ignácot, aki már az 1840-es években (!) publikált magyarra átültetett Grimm-meséket – nem jelölve, ki írta az eredeti történeteket. (Korábban egyébként a szakirodalomban is Nagy Istvánt tartották e téren úttörőnek, de ma már több, egyértelműen korábbi magyar verziót is ismerünk.)

A könyv ugyanezen fejezetében olvashatunk a KHM-ből vett mesék magyar tankönyvekben való megjelenéséről is, s itt tárgyalja először a szerző a ponyvakiadványokat. A műfaj, e sajátos mediális közeg természetesen nem magyar unikalitás, Európa-szerte széles körben, nagy számban elterjedtek példányai. Vannak persze eltérések a „Grimm-ponyvák” esetében, az angol változatok például – ellentétben a hazai fordításokkal – inkább a gyerekközönséget céloztak meg. S nem egy időben volt országoként a műfaj fénykora sem. A holland tündérmesés ponyvák jóval előbb befutottak, ezzel is magyarázható, hogy ott inkább a Perrault-féle történeteket vették át. Ugyanakkor a mediterrán országokban már a 20. század eleje a népszerűség csúcsa. Domokos Mariann az első magyar Grimm-ponyvaként Czéh Sándor 1854-es kiadványát említi, fénykornak pedig a 19. század harmadik harmadát tartja. (A pontos adatok hiányára magyarázat, hogy a gyenge minőségű füzetek mostanra szó szerint elporladtak, „szétolvasták őket”, soknak közülük a híre sem maradt fenn.) S nagyon fontos újra hangsúlyoznunk a korábban már említett tény: nálunk e mesék *nem* elsősorban a gyerekeknek szóltak.

Külön foglalkozik a szerző a folklorizáció kérdésével, s ennek kapcsán meg is állapítja, hogy például Berze Nagy János 20. századi gyűjtésének legalább öt százalékánál (!) kimutatható a KHM hatása. (Miközben Berze Nagy nem tette bele a gyűjtésébe azokat a történeteket, amelyeknek az eredete *olvasott*, s nem *hallott* meséhez kapcsolódott.)

A könyv második része elsősorban filológiai jellegű ismeretekben gazdag, a későbbiekben közölt szöveggörpusz és a képek forrásait mutatja be és elemzi Domokos Mariann. Részletesen megismerhetjük így a szerzőket, a nyomdákat, a grafikusokat, de hallatlanul izgalmasak azok a részek is, amelyekben a német és magyar verziók összehasonlítása kerül elő. Az egyik legviccesebb a Rege a hársfáról című mese magyar illusztrációja. Amely szinte pontos másolata az eredetinek, csak a férfi szereplőnek magyaros bajusza és haja s persze dolmánya van... (310.) Míg a kutató alighanem ennél a szakasznál időzik el leg hosszabban (a kötetvégi irodalomjegyzék és a jegyzetek mellett), a laikus érdeklődők számára maguk a mesék és az illusztrációk lehetnek a legérdekesebbek. Pedig mai szemmel nézve a szövegek korántsem a legjobb feldolgozások. A meglepően gyakori verses szakaszok poétikailag gyengék (nem is beszélve a végig versbe szedett változatokról...), a történetek néha következtelenek, pontatlanok, nyelvileg sem a legszebben megformáltak. A békakirály című mese elején például azt olvassuk: „Ide járt ki minden reggel a legidősb királyleány” (98.). Az, hogy nem a legifjabb lány köt egyezséget a békával, nem lenne annyira zavaró, ha kicsit később nem ezt olvasnánk a béka számonkérésében: „Legifjabb királylány, nyissál nekem ajtót, emlékezzél, mit ígértél, mikor bánatod volt!” (101.) Hasonló hiba akad még, de ezen pont úgy nem érdemes fennakadnunk, mint az irodalmilag gyengébb szövegeken. E kiadványoknak ugyanis nem az esztétikai értékeit, sokkal inkább a *történeti jelentőségét*, az adott korban betöltött *sajátos kulturális szerepét* kell értékelnünk.

S ha már itt tartunk, fontos kérdés, hogy e füzetek valóban megfizethetők voltak-e azok számára is, akik amúgy jellemzően nem költöttek kulturális termékekre. Domokos Mariann erről is közöl adatokat. Míg az idézett Grimm-ponyvák ára (a 19. század végén) két krajcár volt, ebben az időben a felnőtt férfiak napszáma ellátással 30-40, anélkül 50-60 krajcár volt. (Némi kerekítéssel ez mai viszonyok között ezer forint alatti árat jelentene.) Vagyis nem életszerűtlen, hogy kevés pénzből élő, de amúgy írni-olvasni tudó emberek megengedhették maguknak e kiadványok megvásárlását.

A kötet utolsó része ingyenceneknek és szakmabelieknek szól elsősorban. Egyrészt táblázatba rendezve megtaláljuk itt a hivatkozott mesék adatait (a mesetípus meghatározásától [lásd az ATU-t – vagyis az Aarne–Thompson–Uther-féle osztályozást] a KHM-ben való helyén át a magyar verzió legfontosabb adataiig). Ugyancsak hasznos a témához kapcsolódó, 2007 és 2021 között keletkezett meseforrások válogatott bibliográfiája. S persze óriási segítséget jelenthet a témához a továbbiakban tudományos szempontból közelítők számára a gazdag irodalomjegyzék.

Domokos Mariann könyve egy fontos műfaj érdekes darabjainak különös útját mutatja meg. Amikor a népmesékből a 19. században „könyvmese” lett, azt egyszerre értékelhetjük a műfaj megmentésének, másrészt erodálódásának is. Hiszen egy-egy, addig szinte csak szóban, változatokban élő történet ugyan garantáltan megmaradt az utókor számára, de közben „rögzült”, kötötté is vált. Ráadásul – a Grimm-mesék esetében különösen fontos ez – kapott egy sajátos nyelvezetet és nem utolsósorban új célközönséget is. Aztán néhány évtized múlva megjelentek a fordítások s ezzel együtt a különböző változatok is. Majd az írásban egyre elterjedtebbé váló szövegek elkezdtek (újra)folklorizálódni, sőt – ezzel talán párhuzamosan már – egy új mediális közegben (a ponyva) is megtalálta helyét a Grimm-mese. Mintha egy kicsit üzenne is a műfaj: történhet bármi, meg fog maradni, élni fog, győzni fog.

Az ehhez hasonló értékes könyvek pedig azt is üzenik számunkra: a kutatók, a kutatók is a helyükön vannak.

Domokos Mariann (sajtó alá rend.): Grimm-mesék magyar ponyvákon (1850–1900). Budapest: Reciti Kiadó, 2022, 496 p.¹

Folklorisation and reffolklorisation

Keywords: fairy tales, folklorisation, Grimm Brothers

A műre a Creative Commons 4.0 standard licenc alábbi típusa vonatkozik: CC-BY-NC-ND-4.0.

¹ A kötet teljes egészében elérhető elektronikus formában a MEK oldalán: <https://mek.oszk.hu/22900/22968/22968.pdf>